

บทที่ 2 ประเพณี

ประเพณีหมายถึงการกระทำซึ่งประพฤติกันอยู่บ่อยๆ จนเป็นนิสัยความเคยชินและมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนเป็นแบบอย่างกันมานานส่วนรวม¹ ประเพณีแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

1. จารีตประเพณีหรือกฎศีลธรรม (Mores) เป็นประเพณีที่มีศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วย จึงเป็นกฎที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคม มีการบังคับให้ปฏิบัติตามและมีความรู้สึกรุนแรงถ้าใครฝ่าฝืน บุคคลจะต้องปฏิบัติเพื่อผลประโยชน์ของสังคม เป็นเรื่องของความผิดถูก ความนิยมที่ยึดถือและถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยการเลียนแบบหรือสั่งสอน² เช่น การสมรสแบบผัวเดียวเมียเดียว ถ้าฝ่ายชายเกิดไปมีภรรยาบ่อยก็ถือว่าผิดศีลธรรม หรือเมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าลงไปลูกหลานก็ต้องเลี้ยงดู พี่น้องต้องรักกัน เป็นต้น ถ้าใครไม่ทำตามก็ถือว่าเป็นความชั่ว

จารีตประเพณีหรือกฎศีลธรรมของแต่ละแห่งย่อมไม่เหมือนกันเพราะมีค่านิยม (Value) ที่ยึดถือต่างกัน ดังนั้นถ้าบุคคลใดเอาจารีตประเพณีของตนไปเปรียบเทียบกับของคนอื่นว่าดีหรือเลวกว่าตนก็เป็น การเปรียบเทียบที่ผิดเพราะสภาพหรือสิ่งแวดล้อมตลอดจนความเชื่อต่างๆ ย่อมต่างกันไปตามแต่ละท้องที่ เช่นเราเคารพอาวสุ อเมริกันรักความเท่าเทียม หรือในสวีเดนเห็นว่าการที่หญิงชายมีความสัมพันธ์ทางเพศก่อนแต่งงานเป็นเรื่องธรรมดา เป็นต้น ถ้าเราเอามาตรฐานของเราไปเปรียบเทียบกับของอเมริกันหรือสวีเดนเราก็อาจจะเห็นว่าเขามีศีลธรรมต่ำ ซึ่งเป็นการไม่ยุติธรรม เพราะเราเอาของเราไปเปรียบเทียบกับของเขาไม่ได้ เพราะเรามีการอบรมสั่งสอนในเรื่องนี้ต่างกัน ในทางกลับกันเขาอาจจะเห็นว่าเราเป็นหัวเก่าไม่ทันสมัย

ดังนั้นจารีตประเพณีหรือกฎศีลธรรมจึงเป็นเรื่องของแต่ละสังคมเราจะใช้ค่านิยมของเราไปตัดสินว่าของใครต่ำกว่าของเราไม่ได้ เพราะเป็นการแสดงความไม่ใจกว้างและไม่ยอมรับสภาพความเป็นจริงของแต่ละสังคมเป็นการมองที่เข้าข้างตนเองจนเกินไป โดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสมกับสภาพของสังคมนั้นๆ³

2. ขนบประเพณี (Institution) เป็นประเพณีที่มีระเบียบแบบแผนวางเอาไว้ จะโดยตรงหรือโดยปริยายก็ตามที่ ถ้าเป็นโดยตรงได้แก่ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดเจนว่าบุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น การไหว้ครู เรื่องทรัพย์สินสมบัติ การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ถ้าโดยปริยายก็ได้แก่ประเพณีที่รู้จักกันโดยทั่วไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้แน่นอนแต่ปฏิบัติได้เพราะมีการบอกเล่าสืบต่อกันมา หรือจากการที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลอื่นปฏิบัติ เช่นแห่งนางแมว การจุดบั้งไฟของภาคอีสาน เป็นต้น⁴

3. ธรรมเนียมประเพณี (Convention) เป็นประเพณีที่ไม่ถือผิดทางศีลธรรมแต่ประพฤติกันมาตามธรรมเนียมอย่างนั้น เป็นประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาๆ ไม่มีระเบียบแบบแผนเหมือน ประเพณี หรือมีความผิดถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นเพียงบรรทัดฐานปฏิบัติจนเป็น

ประเพณี เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ทุกคนปฏิบัติกันโดยทั่วไปจนเกิดความเคยชินและไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่ เพราะเป็นสิ่งที่มีความหมายและใช้กันอย่างแพร่หลายการปฏิบัติตามก็ไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติ เช่น ไม่มีกฎหมายบังคับให้เราสวมรองเท้า ดื่มน้ำจากแก้ว เป็นต้น เป็นเรื่องของประเพณีที่ชุมชนกลุ่มนั้นนิยมปฏิบัติกัน ซึ่งคนกลุ่มอื่นอาจจะปฏิบัติไม่เหมือนกัน เช่น ไทยใช้ช้อนช่อมในการรับประทานอาหาร ฝรั่งเศสใช้มีดกับช่อม เป็นต้น

ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องที่นิยมและถือกันเป็นธรรมเนียมสืบๆ กันมาในหมู่คณะ เช่นเรื่องกิริยามารยาทเกี่ยวกับอิริยาบถ ทั้ง 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ตลอดจน การกิน การพูดจา การแต่งตัว และอื่น ๆ อีกมาก สิ่งเหล่านี้เด็ก ๆ ที่เกิดมาย่อมได้รับการสั่งสอนอบรมสืบต่อกันมาหรือไม่ก็ได้รับรู้ด้วยตนเองจากที่เห็นผู้ใหญ่หรือคนอื่นประพฤติกันอยู่เป็นตัวอย่าง

ประเพณีบางอย่าง เช่นในเวลาเดินชายต้องอยู่หน้า หญิงต้องอยู่หลัง เวลากินชายต้องกินก่อน หญิงต้องกินทีหลัง เวลานั่งหรือนอนหญิงต้องอยู่ซ้ายชายต้องอยู่ขวา ถือเป็นธรรมเนียมประเพณี ซึ่งถ้าใครจะปฏิบัติตามหรือไม่ปฏิบัติก็ไม่ไช่สิ่งผิดถูกเสียหายอะไร

ธรรมเนียมประเพณีถ้ามีลักษณะเป็นสามัญ ซึ่งใครๆ ในสังคมประพฤติกันอยู่เป็นปกติทั่วไป เช่นเรื่องการไหว้ ในวิชามนุษยวิทยา เรียกเป็นเฉพาะว่าวิถีประชาชน (folkways)

วิถีประชาชน หมายถึงธรรมเนียมประเพณีที่ง่าย ๆ ไม่มีลักษณะซับซ้อนเหมือนประเพณีบางอย่าง ซึ่งต้องฝึกต้องสอนกัน ธรรมเนียมประเพณีที่เป็นชนิดวิถีประชาชน ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ตามสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลงก็ได้ เช่นถ้าใครจะนั่งผ้าโจงกระเบนก็ทำได้ ไม่กระทบกระเทือนใคร ผู้ชายจะตัดผมอย่างผู้หญิงก็มีสิทธิจะทำได้ จะยอมผมสีดำให้เป็นสีน้ำตาลก็ยอมทำได้

นอกจากวิถีประชาชนแล้ว สิ่งใดเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเพณี ถ้ามีลักษณะแปลกไปจากเดิมและคนมักนิยมเอาแบบอย่างตามกันเรียกว่า ความนิยมตามสมัย (Fashion) แต่จะนิยมอยู่ชั่วระยะหนึ่งแล้วก็หมดความนิยมไปเองในที่สุดก็เลิกปฏิบัติ ความนิยมตามสมัยนี้มักเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่มักไม่คงทนถาวร ทั้งนี้เพราะสิ่งที่มีความนิยมตามสมัยนั้นในตัวของมันเองโดยมากไม่มีอะไร นอกจากเป็นของแปลกของใหม่เท่านั้น ส่วนคุณสมบัติที่มีอยู่ที่สู้ของเก่าไม่ได้ ในที่สุดเมื่อใช้ไปชั่วสมัยหนึ่ง ผู้ใช้จะรู้สึกเบื่อต้องหาของแปลกของใหม่อีกถ้าสิ่งทำให้เกิดความนิยมตามสมัยขึ้น นอกจากเป็นของแปลกของใหม่แล้ว ยังมีคุณสมบัติดีกว่าของเก่าก็จะคงอยู่ต่อไปนาน และจะหมดสภาพความนิยมตามสมัยกลายเป็นเรื่องของประเพณีไป โดยเข้าไปแทนที่ของเก่าจะเป็นจารีตประเพณี ขนบประเพณี หรือธรรมเนียมประเพณีก็แล้วแต่

อาจกล่าวได้ว่าความนิยมตามสมัย เป็นระยะต้นของประเพณี สิ่งใดมีใครริเริ่มขึ้นก่อนซึ่งผิดแปลกไปจากเดิมที่มีอยู่ คนอื่นเห็นเป็นของแปลกของใหม่ก็นิยมเอาอย่างตาม ถ้าสิ่งนั้นปรากฏว่ามีคุณสมบัติดีกว่าสิ่งเดิมคนมักนิยมใช้กันต่อไปและมีจำนวนคนที่ใช้ตามมากขึ้น โดยไม่ใช่ตามก็จัดเป็นคนล้าสมัย เช่น การใช้ไฟตะเกียง เปลี่ยนเป็นใช้ไฟฟ้า จนเกิดเป็นนิสัยความเคยชินเพราะสะดวกกว่า ในที่สุดสิ่งที่เป็นของแปลกใหม่ซึ่งเป็นไปตามความนิยมตามสมัย ก็กลายเป็นธรรม-

นิยมประเพณีขึ้นมา

ประเพณีก็เหมือนสิ่งต่างๆ ที่คนสร้างขึ้นย่อมมีทั้งที่เกิดใหม่และที่ตายไป มีทั้งที่เจริญเปลี่ยนแปลงตลอดจนเสื่อมสูญไป อันเป็นไปตามเงื่อนไขของสิ่งแวดล้อม ทั้งในทางภูมิศาสตร์และทางสังคม ฉะนั้นถ้าจะกล่าวกันกว้างๆ ประเพณีก็คือวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมก็คือประเพณีนั่นเอง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมชาติ หากแต่เป็นสิ่งที่อยู่ในความรู้สึกของคนและคนเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมนั้นและมีการถ่ายทอดปรับปรุงและสืบต่อกันมาให้เป็นความเจริญก้าวหน้าโดยลำดับ

อย่างไรก็ตาม มีประเพณีเดิมบางอย่างซึ่งยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณส่วนมากมักหมดความสำคัญและความหมายเดิมไปแล้ว แต่ยังมีคนปฏิบัติอยู่เพราะความเคยชิน ถ้าเลิกปฏิบัติจะรู้สึกไม่สบายใจ ทำให้วิตกไปต่างๆ นานา หรือถ้ามีเหตุการณ์อันไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นจนได้รับความทุกข์ความเดือดร้อนเมื่อไม่ทราบเหตุผลก็จะโทษว่าเป็นเพราะฝ่าฝืนประเพณีเดิมนั่นเอง

มโนคติที่ถือเป็นประเพณีปรัมปราอย่างหนึ่ง คือเมื่อปลูกเรือนใหม่ต้องปลูกศาลพระภูมิด้วย เพื่อให้พระภูมิซึ่งเป็นเจ้าที่ได้อยู่อาศัยและปกป้องคุ้มครองผู้อาศัยอยู่ในบ้านที่ปลูกใหม่ให้มีความสุขความเจริญหรือเมื่อมีงานทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระก็ต้องมีอาหารคาวหวานไปสังเวยพระภูมิด้วยเสมอ

นอกจากนั้นคติเกี่ยวกับพระภูมิเจ้าที่ตามที่ชาวบ้านถือมีอีกอย่างคือ ถ้ามีคนมาจากถิ่นอื่นและจำเป็นต้องไปนอนค้างแรมที่บ้านคนอื่นจะต้องทำการคารวะบูชากราบไหว้พระภูมิเจ้าที่ในบ้านนั้นเสียก่อน เพื่อบอกกล่าวให้ท่านทราบตามประเพณี ถ้าละเลยไม่ทำตามประเพณีครั้งนอนหลับไปจะรู้สึกแน่นหน้าอกเหมือนมีใครมาเหยียบทำให้หายใจไม่ออก ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเพราะพระภูมิเจ้าที่โกรธที่ไม่แสดงความเคารพท่านจึงต้องลงโทษ ฉะนั้นเมื่อตื่นนอนก็ต้องจุดธูปบูชาขอโทษ ครั้นเมื่อจะออกจากบ้านไปก็ต้องกราบไหว้ลาก่อนด้วยความเคารพเพื่อให้ท่านคุ้มครองไม่ให้เกิดเหตุร้ายในระหว่างเดินทาง

นอกจากนั้นยังมีความเชื่อบางอย่างซึ่งบางครั้งหาเหตุผลไม่ได้ แต่เชื่อกันมาเป็นประเพณี เช่นมีคำพูดติดปากบทหนึ่งซึ่งเป็นข้อห้ามไม่ให้ทำคือ “เผาผีวันศุกร์ ตัดจุกวันอังคาร แต่งงานวันพฤหัสบดี

เรื่องห้ามเผาผีวันศุกร์ อาจถือว่าจะเป็นการเผาเอาความสุขของคนไปด้วย แม้บางคนไม่ถือต้องการจะเผาผีวันศุกร์ฝ่าฝืนประเพณีก็ทำไม่ได้เพราะสัปหระหรือไมยอมนเผา คงเกรงว่าความสุขของสัปหระจะถูกเผาไปด้วยเป็นความเชื่อที่ถือกันมาก ถ้าใครเผาผีวันนั้นอาจทำให้ไม่สบายใจซึ่งก็จะกล่าวโทษว่าเป็นเพราะเผาผีวันศุกร์ ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนประเพณีเดิม

ส่วนเรื่องห้ามตัดจุกวันอังคาร มีต้นเหตุจากพระอิศวรทำพิธีโสกันต์พระขันทกุมารในวันนั้น จึงเกิดเหตุเภทภัยบันดาลให้พระเศียรพระขันทกุมารขาดกระเด็นหายไปจึงต้องให้เทวดาไปตัดหัวช้าง ซึ่งนอนหันข้างไปทางทิศตะวันตกไปใส่แทนเศียรพระขันทกุมาร พระขันทกุมารจึง

ได้คืนชีพใหม่ กลายเป็นเทพมีเศียรเป็นช้างและได้พระนามใหม่ว่า พระคณศ ด้วยเหตุนี้เองจึงมีเรื่องห้ามนอนหันข้างไปทางทิศตะวันตก

เรื่องห้ามแต่งงานวันพฤหัสบดีก็เช่นกัน โดยมีความเชื่อว่าถ้าแต่งงานวันนั้นคู่บ่าวสาวที่เข้าพิธีจะอยู่กันไม่ยืดยึด มีเหตุต้องหย่าร้างกัน เพราะพระพฤหัสบดีซึ่งเป็นอาจารย์ของเทวดา แต่งงานลูกสาวในวันนั้นกับเทวดาองค์หนึ่ง ภายหลังลูกสาวพระพฤหัสบดีเกิดไปมีชู้กับพระจันทร์ จนถึงกับต้องมีเรื่องหย่าร้างกัน เหตุนี้จึงห้ามแต่งงานวันพฤหัสบดี แต่ชาวบ้านบางคนถือวันพุธซึ่งก็ไม่ทราบเหตุผล

ประเพณีใดที่สืบทอดกันมานานจนไม่สามารถจะสืบหาเหตุเดิมที่ตั้งเป็นประเพณีขึ้น เมื่อมีผู้ต้องการทราบ ผู้รู้ผู้คิดก็ต้องค้นหาเรื่องมาอธิบายจนได้ คนจะได้สบายใจมีความเชื่อแน่นแฟ้นมากขึ้น เรื่องทำนองนี้มีปรากฏมากในประเพณีไทย โดยเฉพาะประเพณีเกี่ยวกับการทำศพ เช่น ข้อห้ามที่ว่าตายวันเสาร์เผาวันอังคาร ถ้าทำเช่นนั้นผีของผู้ตายจะดุ เพราะถือกันว่าวันทั้งสองนี้แข็งมาก แต่ถ้าจะปลุกผีหรือปลุกเสกอะไรก็มักจะใช้วันดังกล่าว เป็นวันประกอบพิธีกรรม

ดังที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าเป็นคติการนับถือผีสงเทวดา ซึ่งฝังลึกอยู่ในจิตใจคนไทย จึงได้เหลือตกค้างสืบทอดมาจนปัจจุบัน คนที่ไม่เชื่อในผีสงเทวดามีน้อย เพราะผีสงเทวดาเป็นสิ่งลึกลับอยู่เหนือธรรมชาติ ไม่มีใครกล้ายืนยันรับรองหรือปฏิเสธว่ามีจริงหรือไม่ เพราะเป็นสิ่งที่พิสูจน์กันทางวัตถุไม่ได้ ผีสงเทวดาเป็นเรื่องของความรู้สึกเกี่ยวกับจิตใจ ไม่สามารถจะเห็นตัวจริงได้ เห็นได้แต่รูปที่ท่านแสดงให้ปรากฏเท่านั้น และมีหลายสิ่งที่ลึกลับน่าพิศวง จะนึกเอาว่าเป็นเพราะผีสงเทวดาบันดาลเพราะท่านมีอำนาจเหนือคน ท่านจะทำอะไรที่ทำให้เป็นไปหรือไม่เป็นไปตามธรรมชาติก็ทำได้ ด้วยเหตุนี้คนส่วนมากจึงเกรงกลัวผีสงเทวดา⁶

ในการศึกษาเรื่องประเพณี จำเป็นต้องศึกษาประเพณีในอดีตเพื่อให้เห็นเรื่องวิวัฒนาการของประเพณีว่ามีรากฐานแต่เดิมอย่างไร และที่ยังเหลือตกค้างมาถึงปัจจุบันเป็นเพราะด้วยอะไร และเราจะปรับปรุงแก้ไขได้อย่างไร เพราะถ้าไม่ทราบพื้นเพเดิมของประเพณีว่ามีมาอย่างไร การจะปรับปรุงเรื่องประเพณีในอนาคตก็ทำได้ไม่สะดวกราบรื่น

ในสมัยสุโขทัยเราอาจทราบเรื่องประเพณีได้ก็เท่าที่มีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกครั้งสุโขทัยเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาก็โดยอาศัยหลักวิชาทางโบราณคดี ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องโบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยอาศัยวิธีเปรียบเทียบและวางเป็นแนวอย่างกว้างๆ ขึ้นไว้ ก็อาจเป็นทางให้ทราบเรื่องประเพณีสุโขทัยได้โดยสมบูรณ์

ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักหนึ่ง มีเรื่องเกี่ยวกับประเพณีหลายแห่ง เช่น “เมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู” แสดงให้เห็นว่า การบำรุงบำเรอบิดามารดาเป็นจารีตประเพณีของไทย สืบมาช้านานจนถึงทุกวันนี้ และในสมัยสุโขทัยนั่นเองคงจะถือว่าการเคารพบูชาและเลี้ยงดูบิดามารดามีความสำคัญแก่ความเป็นเสถียรภาพของครอบครัว พ่อขุนรามคำแหงจึงได้ทรงเน้นความข้อนี้ไว้ในศิลาจารึกเพื่อให้เห็นว่า เป็นกรณีกึ่งที่บุตรพึงกระทำด้วยความกตัญญูกตเวที เพราะมีค่ายิ่งแก่สังคม

จารีตประเพณีเกี่ยวกับวัฒนธรรมในครอบครัวไทยสมัยสุโขทัยยังคงยืนยงอยู่จนทุกวันนี้ และไม่ใช่แต่เคารพบาเรอแต่บิดามารดาเท่านั้น ตลอดจนถึงครูบาอาจารย์และผู้เฒ่าผู้แก่ ก็ได้รับความเคารพบูชาและยกย่องจากผู้น้อยด้วยเช่นกันตามส่วนที่ควรแก่ฐานะและบทบาทของผู้ที่อยู่ร่วมกัน การรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่และสงฆ์ในวันเทศกาลสงกรานต์หรือการไหว้ครูที่จัดขึ้น เป็นพิธีตามวาระก็เป็นขนบประเพณีที่เนื่องด้วยการเคารพผู้ใหญ่⁷

ในที่นี้จะได้กล่าวแยกประเพณีไทยออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ

1. ประเพณีครอบครัว

เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับครอบครัวโดยเฉพาะ เช่น ประเพณีการเกิด การโกนจุก การบวช การแต่งงาน การตาย การทำบุญบ้าน เป็นต้น

ประเพณีการเกิด

ในแต่ละสังคมก็มีพิธีการต่างออกไป สังคมไทยก็เช่นกันให้ความสำคัญกับการเกิดแต่จะมากหรือน้อยเพียงไร หรือจะปฏิบัติตามประเพณีข้อไหนหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับฐานะและความเชื่อถือของแต่ละบุคคล เช่น การฝากครรภ์ในอดีตก็ฝากกับหมอดำแย ปัจจุบันก็ฝากกับแพทย์หรือนางผดุงครรภ์ เพื่อจะได้คอยช่วยเหลือเมื่อเกิดอะไรขึ้น หรือเมื่อเวลาท้องแก่ให้เอาดอกบัวที่บูชาพระมาต้มกิน เพื่อให้ทารกแข็งแรง ข้อห้ามในระหว่างตั้งครรภ์ก็มีเช่น ห้ามยีนคาสิ่งต่างๆ เช่น คาประตูกาบันได เพื่อเด็กจะได้ออกง่าย หรือห้ามดูคนพิการ เช่น ปากแหวง แขนด้วย ขาเป้ เพราะกลัวจะคิดต่อถึงเด็กในท้องด้วย⁸

ครั้นเมื่อทารกคลอดออกมาแล้วได้ 3 วัน ก็มีประเพณีการทำขวัญ 3 วัน เป็นพิธีเล็กทำกันในเฉพาะครอบครัว คือเป็นประเพณีที่เชื่อกันมาแต่โบราณว่า มนุษย์ที่เกิดมาเป็นผู้ป็นรูปร่างลักษณะ จึงเชื่อว่าผีเป็นเจ้าของเด็กมาก่อน ในระหว่าง 3 วัน เด็กจึงยังอยู่ในเขตอันตราย จึงนับว่าอยู่ในเขตของลูกผี ไม่น่ว่าผีจะให้ไว้หรือไม่ ครั้น 3 วันแล้วเป็นอันพ้นเขตลูกผี จึงทำพิธีรับรองมิงขวัญว่าเป็นลูกมนุษย์แล้ว

เมื่อเด็กอายุได้ 1 เดือน ก็เป็นอันว่าได้แน่นอนว่าเด็กพ้นเขตอันตราย จึงจัดให้มีการทำขวัญตั้งชื่อ เป็นการบอกกล่าววงศาญาติให้รู้ทั่วกันว่า มีสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งคน การทำขวัญครั้งนี้ เรียกว่า ทำขวัญเดือน ซึ่งมีพิธีปฏิบัติคล้ายๆ กับการทำขวัญวัน โดยมีการสวดมนต์เย็นก่อนวันฤกษ์ 1 วัน และทำขวัญเด็กตามพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์

ประเพณีโกนจุก

เมื่อเด็กมีอายุจะย่างเข้าสู่วัยหนุ่มวัยสาว (ชาย 13 ปี หญิง 11 ปี ตามนิยมของอินเดีย) จึงมีการพิธีเพื่อบอกกล่าวแก่ญาติและเพื่อนฝูงอีกครั้งหนึ่ง พิธีนี้คือการโกนจุกโดยปกติมักจะหาโอกาสทำร่วมกับพิธีมงคลอื่น เช่น ขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญวันเกิด เพราะนับเป็นวันมงคลเช่นเดียวกัน พิธีเริ่มด้วยการสวดมนต์เย็น รุ่งขึ้นจึงเลี้ยงพระแล้วก็ตัดจุกเด็กตามเวลาฤกษ์ ตอนบ่ายมีเวียนเทียนสมโภชทำขวัญเด็กนั้นตามพิธีพราหมณ์

ถ้าเจ้าของบ้านเป็นผู้มั่งคั่ง ก็มีการเลี้ยงดูเพื่อนฝูงต่อไปตามต้องการ เช่น เลี้ยงน้ำชา หรือ

ข้าวเย็น ข้าวกลางวัน และมีโยนและละครการเล่นต่างๆ ตามเวลาและความพอใจ ฉะนั้นการเตรียม
ในงานนี้ จึงแล้วแต่ความต้องการของผู้เป็นเจ้าของงานเป็นใหญ่ สิ่งที่สำคัญก็คือ การเลี้ยงพระ-
ถวายของ การแต่งตัวเด็ก การรดน้ำเด็ก การสมโภช ตามพิธีพราหมณ์ การเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน

การบวชเณร

ในสมัยก่อนที่ยังไม่มีโรงเรียนเช่นในปัจจุบัน วัดจึงเป็นสถานศึกษาที่สำคัญมาก บิดามารดา
มักจะพาเด็กผู้ชายไปฝากเรียนกับพระที่วัด เพราะพระสงฆ์สามารถที่จะสอนการอ่านเขียน หรือ
แม้แต่วิชาชีพและให้ศีลธรรมอันเป็นหลักของชีวิต จะเห็นได้ว่าในสมัยก่อนมีพระสงฆ์จำนวนมากไม่
น้อยที่มีความรู้ในทางวิชาช่าง วิชาแพทย์ และวิชาหนังสือเป็นอย่างดี เมื่อรวมทั้งศีลธรรมและ
วิชาชีพอันจะเป็นหลักของชีวิตเด็กภายนอกหน้าได้เป็นอย่างดีแล้ว การบวชเณรก็ย่อมเป็นสิ่งสำคัญ
ในสมัยนั้น

การบวชเณรไม่ใช่งานสำคัญเหมือนการบวชพระ เพราะเท่ากับพาเด็กไปฝากฝังให้อยู่
ในอารักขาของท่านผู้เป็นอาจารย์ โดยมากมักทำกันเรียบง่ายในวงศ์ญาติ ภายหลังจากโกนจุกแล้ว
ผู้ใหญ่ก็จัดดอกไม้ธูปเทียนไตรครองเครื่องใช้สอยแล้วแต่งตัวโกนหัว โกนคิ้ว ตัดเล็บให้เรียบร้อย
แล้วพาเด็กนั้นไปยังวัด จุดธูปเทียนดอกไม้ธูปบูชาพระพุทธรูป แล้วนำดอกไม้ธูปเทียนที่ทำเป็นแพ
แล้วเข้าไปถวายตัวกับอุปัชฌาย์ พระสงฆ์ผู้ใหญ่ซึ่งรับเป็นผู้อุปการะต่อไป เมื่อท่านให้ศีลให้ออวาท
ให้ครองผ้าเหลืองแล้วก็ป้อนว่าเป็นเณร พ่อแม่ก็จัดให้เณรถวายของสนองพระคุณอุปัชฌาย์
และพระสงฆ์ที่มารับรู้ด้วยนั้นตามจำนวน แล้วไปส่งเณรยังที่อยู่ ถวายของเครื่องใช้เป็นอันเสร็จงาน

การอุปสมบท

ชายที่จะบวชพระได้ ต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ บิดามารดาจะพาไปฝากกับวัดพร้อม
ทั้งดอกไม้ธูปเทียนใส่ขันไปด้วย เมื่อท่านได้รับแล้วก็มีการตั้งระฆังเพื่อชาวบ้านจะได้อนุโมทนา
ซึ่งก็ควรจะทำก่อนบวช 15 วัน หรือ 1 เดือน เพื่อจะได้ได้ทองฆานนาค สวดมนต์ทำพิธี บัจจกฐณ
อธิษฐาน เรียนหนังสือธรรม เป็นต้น

พอใกล้เวลาบวชประมาณ 2-7 วัน ผู้ที่ต้องการบวชจะต้องนำดอกไม้ธูปเทียนแพใส่พาน
ไปลาญาติมิตร ผู้ที่เคารพนับถือรักใคร่ เพื่อเป็นการบอกกล่าวถึงสิ่งที่ตนตั้งใจจะทำโดยมีการแจก
การตอบก วัน เดือน ปี เวลา และวัดที่ตนจะทำการอุปสมบท

การอุปสมบทเป็นประเพณีที่มีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะชายที่มีอายุครบ 20 ปีเป็นวัย
ที่เข้าเขตผู้ใหญ่ ซึ่งจะต้องมีความรับผิดชอบในชีวิตของตน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีความรู้และเข้าใจ
ภาวะผันแปรต่างๆ ที่มีอยู่ในชีวิตพระพุทธรศาสนาเป็นหลักแห่งความจริงในโลก เพราะสอนให้
มนุษย์รู้สาเหตุของความทุกข์และความสุข ช่วยให้มีมนุษย์มีสติสัมปชัญญะที่จะนำไปสู่ในทางที่
ดีที่ชอบ การอุปสมบทจึงมีความสำคัญโดยเฉพาะต่อผู้ที่จะเป็นหลักของครอบครัว

การแต่งงาน

ตามทางที่ถูกผู้ชายควรคิดถึงการแต่งงานภายหลังเมื่อได้บวชเรียนแล้ว เพราะเป็นเวลาที่
ได้เรียนรู้มนุษยธรรมแล้วตามทางที่ชอบ จนถึงเวลาที่จะคิดตั้งตนและวงศ์ตระกูลเองได้ เมื่อเลือก

หาหญิงดีตามสมควรแก่ฐานะแล้ว ฝ่ายชายก็ให้ผู้ใหญ่ช่วยจัดการสู่ขอต่อผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิง ครั้น พุดจาตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ฝ่ายชายก็ให้ผู้ใหญ่นำเงินสินสอดและทองหมั้นไปให้แก่ฝ่ายหญิง เป็นการประกันสัญญาว่าจะไม่ทิ้งขว้างหย่าร้าง

การแต่งงานเป็นการตั้งตัว คือ ทั้งชายและหญิงต่างก็จะเป็นพ่อบ้านและแม่บ้านต่างรู้ หน้าที่ของตน คือเป็นเวลาที่พ้นอกพ่อแม่ จึงจำเป็นต้องให้มีบ้านมีเรือน ด้วยเหตุนี้เมื่อหมั้นกัน แล้ว ผู้ใหญ่จึงมักจะจัดการตกลงกันปลูกเรือนซึ่งเรียกว่าเรือนหอ เมื่อปลูกเรือนแล้วก็ต้องมีงาน ขึ้นเรือนเป็นธรรมดา ฉะนั้นในงานแต่งงานจึงมักจะตั้งต้นด้วยการขึ้นเรือน คือมีสวดมนต์เย็น รุ่ง ขึ้นเช้าก็เลี้ยงพระ ให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวใส่บาตรด้วยกัน เพื่อแสดงว่าร่วมศาสนากัน เมื่อพระฉันเสร็จ และถวายของแล้ว พระองค์หนึ่งก็พรมน้ำพระพุทธรูปให้ทั่วทั้งเรือนและทุกคน ครั้นถึงเวลา เย็นก็มีการรดน้ำเจ้าบ่าวเจ้าสาว เสร็จการรดน้ำให้พรแล้วก็มีการเลี้ยงแขกผู้มาร่วมงาน บางรายก็มีพิณพาทย์หรือมโหรีในตอนนี้อยู่จนถึงเวลาฤกษ์ปูที่นอน เมื่อถึงฤกษ์ผู้ใหญ่อคนหนึ่งซึ่งมักเชิญผู้ที่ ได้แต่งงานอยู่ด้วยความผาสุก เข้าไปในห้องจัดการปูที่นอนให้พรแก่คู่บ่าวสาว เป็นอันเสร็จพิธี

การตาย

การตายเป็นสิ่งที่ไม่มีใครปรารถนา แต่ก็เป็นที่ทุกคนหนีไม่พ้น ไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจน ฉะนั้นผู้ที่อยู่เบื้องหลังควรจะทำศพให้เหมาะสมกับฐานะของแต่ละบุคคล⁹

ถ้าเห็นว่าผู้ป่วยไม่มีทางรอดหรือจวนจะหมดลมหายใจ ญาติมิตรหรือผู้ที่ทำการรักษา พยาบาลบางคนจะคอยเตือนให้ผู้ป่วยระลึกถึงพระพุทธรูป เช่น บอกว่า อรหํ อรหํ หรือพุทโธ พุทโธ พุทโธ เป็นต้น คือบอกทางให้ไปสู่ที่ที่ดี หรือบางคนก็จัดดอกไม้ธูปเทียน ไบกรวย ใบตอง ให้ผู้ป่วยหนักประนมมือถือ โดยทางโลกถือว่ามีบุญกุศลบูชาพระเขี้ยวแก้วบนชั้นดาวดึงส์ใน สวรรค์ ทางธรรมสอนให้รู้จักไหว้พระรักษาศีล ภาวนา บางทีก็นิมนต์พระสงฆ์หรือตัวพระพุทธรูปไว้ใกล้ๆ แล้วบอกผู้ป่วยให้ระลึก คุณพระรัตนตรัย บางคนก็เชิญเชิญพระพุทธรูป หรือนิมนต์ พระสงฆ์มานั่งเป็นประธาน เพื่อจะได้ตักเตือนสั่งสอนแก่ผู้ที่ใกล้จะตาย ทำให้ผู้ใกล้จะตายมีจิตใจดีไม่กระวนกระวายและได้สิ้นลมต่อหน้าพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ จิตใจจะได้นึกถึงแต่ สิ่งที่ดี เพื่อจะได้ไปสู่สุคติ

พอคนเจ็บหมดลมหายใจแล้ว จะต้องจุดเทียนขี้ผึ้งหนัก 4 บาท มีไส้ 9 เส้น บางคนก็ใช้ เพียงหนัก 7 บาท ไส้ 7 เส้น ซึ่งเรียกว่าเทียนกาลละเมียด พอเทียนหมดก็มัดตราสัง โดยต้องมีผ้าคลุม ตั้งแต่ศีรษะจดปลายเท้าให้มิดชิด ไม่ให้เห็นหน้า และจะต้องไม่แตะต้องผู้ตาย จนกว่าเทียนจะ หมดเล่ม¹⁰

การเผาศพ

ตามคติของพระพุทธศาสนา ถือตามความจริงที่ว่า ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน (เนื้อ หนัง กระดูก) น้ำ (เลือด เหงื่อ น้ำลาย) ไฟ (ความร้อนความอบอุ่นในตัว) ลม (อากาศหายใจเข้าออก) ฉะนั้นเมื่อชีวิตสิ้นไปแล้ว สิ่งขารที่เหลืออยู่จึงไม่มีประโยชน์อันใด การ เผาศพจึงเป็นสิ่งที่ดี เพราะทำให้ผู้อยู่เบื้องหลังไม่มีหวั่นไหว ทำให้หมดเชื้อโรคด้วย ผู้ที่นับถือ

พระพุทธศาสนาโดยมากจึงมักเก็บศพไว้ทำบุญให้ทานชั่วคราว เพื่อบรรเทาความโศกเศร้า เมื่อคลายความเศร้าโศกแล้ว และเห็นความจริงที่ว่าความตายเป็นของธรรมดา ก็มักจะคิดถึงการเผาศพ ซึ่งเป็นพิธีสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ โดยปกติมักทำการเผาศพหลังจากทำบุญ 100 วันแล้ว เพราะได้ทำบุญให้ทานครบถ้วนตามที่ควรแล้ว

2. ประเพณีส่วนรวม

ได้แก่ประเพณีที่ประชาชนทั่วไปนิยมปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งมักจะมิงงานรื่นเริงเข้าเกี่ยวข้องด้วย เช่น ประเพณีทำบุญวันขึ้นปีใหม่ ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลต่างๆ เช่น เทศกาลเข้าพรรษา เทศกาลสารท เป็นต้น ประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น

ประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล

เทศกาลเข้าพรรษา เริ่มตั้งแต่กลางเดือน 8 ไปสิ้นสุดลงในกลางเดือน 11 เป็นเวลา 3 เดือน ช่วงระยะเวลาดังกล่าวฝนกำลังตกชุก ในสมัยก่อนการจะเดินทางไปไหนมาไหนจึงไม่สะดวก งานสนุกสนานรื่นเริงก็ไม่มี จะมีก็แต่งานทำบุญเป็นครั้งคราวเท่านั้น เช่น หล่อเทียนเข้าพรรษา ซึ่งในบางท้องถิ่น เช่น ภาคอีสาน จะมีการแห่ประกวดกันอย่างสนุกสนาน แต่ก็เป็งานชั้ววันเดียว นอกจากนั้นก็มีการถวายผ้าจำนำพรรษา

การแห่เทียนจำนำพรรษาคงจะปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัย นับเป็งานที่สนุกสนานมากสำหรับประชาชนในชนบท ก่อนถึงเข้าพรรษาประมาณหนึ่งเดือน ทายกของวัดในละแวกหมู่บ้านจะเรียไรซ์ผึ้ง เมื่อได้พอแล้วชาวบ้านก็ช่วยกันทำพิธีหล่อเป็นเทียนในบริเวณวัดแล้วตกแต่งประดับประดาเทียนให้งดงามด้วยลวดลายกระดาดทอง ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนแปดก่อนเข้าพรรษาหนึ่งวัน เวลากลางคืนนำเทียนมาตั้งในปะรำ ซึ่งปลูกขึ้นโดยเฉพาะในบริเวณวัด ทำการฉลองเทียน มีสวดมนต์เย็นฉันเช้ากลางคืนมีมหรสพ รุ่งเช้าชาวบ้านก็เตรียมเทียนออกแห่ ตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงาม มีดนตรีปี่พาทย์ครึกครื้นไปในขบวนแห่ ขบวนหนึ่งก็เป็นของหมู่บ้านหนึ่ง เป็นการแห่ประกวดชิงรางวัลกันด้วย แห่ไปรวมกันที่นัดหมาย มีกรรมการตัดสินให้รางวัล ระหว่างนั้นก็มีการเล่นฉลองที่หน้าเทียนของตนจนถึงเวลาบ่ายโมงต่างก็แยกย้ายแห่เทียนกลับไปวัดของตนแล้วนำเทียนเข้าไปในโบสถ์ตั้งไว้หน้าพระประธาน เสร็จพิธีแห่เทียน ชาวบ้านก็จะกลับบ้านจนเวลาเย็นๆ จึงแต่งตัวกันสวยงามออกมาสนุกสนานกันอีกครั้ง¹¹

เทศกาลสารท

วันสารทคือวันสิ้นเดือน 10 ชาวบ้านจะทำอาหารพร้อมทั้งกระยาสารทและกล้วยไข่ไปตักบาตรกันที่วัด เมื่อตักบาตรเสร็จก็รวดน้ำอุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วถือกันว่าถ้าไม่ได้ทำบุญตักบาตรกระยาสารท ผีปู่ย่าตายายไปแล้วจะได้รับความเดือดร้อนอดๆ อยากๆ เท่าๆ กับลูกหลานที่ยังอยู่ เพราะขาดการกตัญญูต่อบุรพการี

เทศกาลออกพรรษา

เดือน 11 แรม 1 ค่ำ เป็นวันออกพรรษา เป็นเวลาใกล้จะหมดฤดูฝน นับตั้งแต่วันออก-

พรรษาไปจนถึงเดือน 12 เป็นเทศกาลทอดกฐิน

เมื่อถึงวันทอดกฐิน ชาวบ้านตระเตรียมผ้ากฐินและเครื่องไทยธรรมของถวายพระ แล้วก็เคลื่อนขบวนออกเดินทางไปสู่วัดที่จะทอด กะเวลาไปให้ถึงวัดทันเลี้ยงเพลพระเสร็จเลี้ยงเพลพระแล้วจึงจะทอดกฐิน พอได้เวลาทอดกฐินพระสงฆ์ลงโบสถ์ จัดขบวนแห่มีคนตามกันเป็นแถวยาว ยืด เวียนโบสถ์ 3 รอบ แล้วจึงเข้าโบสถ์ถวายผ้ากฐิน เสร็จทอดกฐินแล้วก็เล่นสนุกรื่นเริงกันที่ลานวัด พอได้เวลาก็เลิกกลับบ้าน

เทศกาลนมัสการพระพุทธบาท

ตรงกับกลางเดือน 3 ประชาชนโดยเฉพาะตามหัวเมืองยังคงนิยมไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี การไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ไปไหว้พระพุทธบาทนี้เป็นคตินิยมที่มีอยู่ทุกศาสนา เพราะเป็นธรรมดาของผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในสิ่งที่ตนนับถือ ย่อมปรารถนาจะให้เห็นได้บูชาสถานที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเนื่องด้วยพระศาสดาผู้เป็นผู้นำกำเนิดศาสนาของตน แม้สถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จะอยู่ห่างไกลเท่าใดก็ตาม ก็ยังมีผู้ไปถึงจนได้ เช่น ชาวคริสต์เรียนก็นิยมไปเมืองเยรูซาเลมในประเทศปาเลสไตน์ ซึ่งเป็นเมืองต้นกำเนิดของศาสนาคริสต์ ชาวมุสลิมก็ไปเมืองเมกกะและเมืองเมดินะในอาหรับ ซึ่งเป็นที่ประสูติและสิ้นพระชนม์ของพระโมหะหมัดพระศาสดา ส่วนผู้ที่นับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธก็ถือเอาสถานที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในอินเดีย ซึ่งมีอยู่หลายแห่งเป็นที่ซึ่งสมควรเดินทางไปนมัสการ

การเดินทางไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี เป็นประเพณีที่นิยมปฏิบัติกันมาช้านาน เพราะได้ทั้งบุญกุศลและทั้งความสนุกสนาน แต่ปัจจุบันผู้ที่ยังนิยมไปนมัสการพระพุทธบาทเป็นประชาชนตามหัวเมืองต่างๆ ผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่มีใจศรัทธาจริงๆ เท่านั้น ส่วนประชาชนในเมืองหลวงมักไม่ค่อยมีเวลาเดินทางไปนมัสการ

เทศกาลลอยกระทง

การลอยกระทงเป็นประเพณีสืบมาแต่โบราณ ตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานี ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน ตอนที่ว่าด้วยลอยพระประทีปกล่าวว่า “การลอยพระประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวงไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ไม่ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าลอยโคมลงน้ำ เช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่ควรนับเป็นราชประเพณี ซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ”¹² ต่อไปได้ทรงอ้างถึงเรื่องนางนพมาศ ซึ่งมียศเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นพระสนมเอก แต่ครั้งพระเจ้าอรรคมหาราช คือพระร่วง ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ตั้งแต่กรุงตั้งอยู่ ณ เมืองสุโขทัย ได้กล่าวไว้ในฤดูเดือนสิบสอง เป็นเวลาเสด็จลงประพาสลำนํ้าตามพระราชพิธีในเวลากลางคืน พระอักรมเหสีและพระสนมฝ่ายในตามเสด็จในเรือพระที่นั่งทอดพระเนตรการนักขัตฤกษ์ ซึ่งราษฎรเล่นในแม่น้ำตามกำหนดปี เมื่อนางนพมาศได้เข้ามารับราชการ จึงได้คิดทำกระทงถวายพระเจ้าแผ่นดินเป็นรูปดอกบัวและรูปต่างๆ ได้ทรงลอยตามสายน้ำไหล และคิดคำขบร้องขึ้นถวาย ให้พระเจ้า

แผ่นดินทรงดำริจัดเรือพระที่นั่งเทียบขนานกันให้กว้างใหญ่ สำหรับพระสนมฝ่ายในจะได้ตามเสด็จประพาสได้มากๆ ขึ้นกว่าแต่ก่อน

ข้อความตามพระราชนิพนธ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าการลอยกระทงเป็นงานหนักขัณฑ์ฤกษ์รื่นเริงของคนทั่วไป ไม่ได้เป็นพระราชพิธีอย่างไร

การลอยกระทงในประเทศไทยคงมิได้มีรากฐานมาจากอินเดียโดยตรงทั้งหมดการลอยกระทงจะเป็นคตินิยมของชนชาติที่ประกอบกิจกรรม ซึ่งย่อมอาศัยน้ำเป็นสิ่งสำคัญ เมื่อพืชพรรณเจริญงอกงามและเป็นเวลาน้ำมาก ก็จะทำกระทงลอยไปตามกระแสน้ำ เพื่อขอบคุณแม่คงคาหรือเทพเจ้าที่ประทานน้ำมาให้อุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงได้ลอยกระทงในฤดูน้ำ เมื่อเสร็จก็มีการเล่นกันด้วยความยินดีเท่ากับสมโภชการทำงานที่กระทำมาได้ลุล่วงมาจนเห็นผลแล้ว

นอกจากนั้นการลอยกระทงนี้ คนโบราณมีความเชื่อว่าเมื่อขอขมาลาโทษแม่คงคา เพราะอาศัยน้ำกินและใช้ ยิ่งกว่านั้นยังถ่ายสิ่งซึ่งเป็นปฏิกูลลงไปใต้น้ำด้วย เท่ากับขาดความเคารพต่อแม่คงคา จึงสมควรขอขมาลาโทษและขอพรจากแม่คงคา เพื่อให้ตนมีความสุขความเจริญ เหตุที่ต้องลอยในเดือน 11 เดือน 12 เพราะนอกจากจะเป็นฤดูน้ำแล้ว ยังเป็นเวลาว่างจากการทำนาฝนก็ไม่ตก อากาศปลอดโปร่งคอยแต่ข้าวจะสุกและเก็บเกี่ยวเท่านั้น ส่วนที่ทำเป็นกระทงก็เพื่อใช้สำหรับใส่ของ ที่จัดรูปเทียนและมีดอกไม้ด้วย แสดงว่าเป็นเครื่องบูชา

วันสงกรานต์

สงกรานต์ คือ ปีใหม่ตามทางสุริยคติ หมายความว่านับตามทางพระอาทิตย์ กล่าวคือโลกที่เราอยู่นี้หมุนไป 1 รอบดวงอาทิตย์ก็เป็น 1 ปี ซึ่งตรงกับวันที่ 13 เมษายน ตรงกับเวลาฤดูร้อนทางประเทศตะวันออก ไทยเราได้ประเพณีนี้มาจากมอญ เพราะไทยอยู่ติดกับมอญและมีพวกอพยพย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ในเมืองไทยหลายหน จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องพาเอาขนบธรรมเนียมและพิธีต่างๆ ติดเข้ามาไทยเรารับไว้หลายอย่าง แต่ก็เลือกแต่ที่เหมาะสมกับประเพณีของเราเท่านั้น

วันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีจนถึง พ.ศ.2483 ทางราชการจึงได้เปลี่ยนใหม่ โดยกำหนดเอาวันที่ 1 มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่เพื่อให้เข้ากับหลักสากลที่นานาประเทศนิยมปฏิบัติกันอย่างไรก็ตามแม้จะมีการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ ประชาชนก็ยังยึดถือว่าวันสงกรานต์มีความสำคัญ

การรดน้ำสาดน้ำในวันสงกรานต์นั้น เนื่องจากเป็นเวลาฤดูร้อน จึงให้พรกันด้วยน้ำเพื่อให้ร่มเย็นเป็นสุข ส่วนที่ถือเป็นประเพณีของเรานั้นได้ถือตามพระบรมพุทโธวาทในทีกศที่มีหน้าที่ของบุตรต่อ-บิดามารดาว่า “ท่านเลี้ยงเรามาเราต้องเลี้ยงท่านตอบ” ด้วยเหตุนี้เองเมื่อผู้ใหญ่ที่เรานับถือหรือมีบุญคุณมีอายุครบ 60 ปี ซึ่งนับว่าเข้าสู่วัยชรา ควรเลิกทำงาน จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่จะต้องเลี้ยงดูท่าน อย่างน้อยในปีหนึ่งคือในวันปีใหม่ ก็ให้นำผ้าห่ม ผ้าห่ม และนำหอมไปให้ เป็นการแสดงความเคารพและระลึกถึงพระคุณ ฝ่ายผู้ใหญ่ก็จะเป็นผู้ให้พรแก่ลูกหลาน¹³

สรุปแล้วงานวันสงกรานต์ คืองานรื่นเริงประจำปี ตอนเช้ามีการทำบุญตักบาตร มีการฟังเทศน์ และบังสุกุลกระดูกของบรรพบุรุษ เสร็จแล้วจึงกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ที่ล่วงลับ

ไปแล้วหรือแก่ผู้มีพระคุณ แล้วจึงสงวน้ำพระ แห่พระ ชักพระ ก่อพระเจดีย์ทราย รดน้ำผู้ใหญ่
รับศีลรับพรจากท่าน ในเมืองบางแห่งอาจจะมีมหรสพต่างๆ เพื่อความรื่นเริง หรือมีการปลี่ยนยก
ปลี่ยนปลา เพื่อโปรดสัตว์ บางแห่งก็อาจจะมีการประกวดเทพีสงกรานต์ขึ้นด้วย เพื่อความสนุก
สนาน ปัจจุบันประเพณีสงกรานต์ยังคงปฏิบัติกันอยู่เพียง 2 แห่งเท่านั้น คือที่ประเทศไทย และ
พม่า จึงสมควรที่จะรักษาประเพณีอันดีงามนี้ไว้

นอกจากเทศกาลต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีประเพณีในวันสำคัญทางศาสนาอีก เช่น วัน-
วิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น

วันวิสาขบูชา

ตรงกับวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยฤกษ์
วิสาขะ จึงถือเป็นวันนักขัตฤกษ์ ซึ่งประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาได้ทำการบูชาพระรัตนตรัย
เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า การกำหนดที่พระจันทร์ในวันเพ็ญเสวยวิสาขนักขัตฤกษ์นี้ ตั้งแต่
โบราณมาถือว่าตรงกับวันเพ็ญเดือน 6 พอดี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงวางวิธีแบบปักขณนาคิด
วันพระจันทร์เพ็ญให้ใกล้กับเวลาจริงมากกว่าแต่ก่อน จึงทำให้วันวิสาขบูชาเคลื่อนไปเป็นเดือน 7
บ้างในบางปี แต่ส่วนใหญ่ตรงกับเดือน 6 การที่ประชาชนประกอบการบูชาในวันสำคัญนี้ จะมีมา
ตั้งแต่เมื่อไรไม่อาจกำหนดได้แน่นอน จนถึงสมัยกรุงสุโขทัย จึงได้ความตามหนังสือที่นางนพมาศ
แต่งว่า

“ครั้นถึงวันวิสาขบูชา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและราชบริวารฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งอาณา
ประชาราษฎร์ทั้งทุกนิคมตามชนบทก็ประดับพระนคร และพระราชวังข้างหน้าข้างในจวนตำแหน่ง
ท้าวพระยา พระหลวงเศรษฐี ชีพราหมณ์ บ้านเรือน โรงร้าน ฟังแพ ชนประชาชายหญิง ล้วน
แต่แขวนโคมประทีปชวาลาสว่างไสว ห้อยย้อยพวงบุปผชาติประพรมเครื่องสุคนธรส อุทิศบูชา
พระรัตนตรัยสิ้นสามทิวาราตรี มหาชนชวนกันรักษาพระอุโบสถศิลปะพิงพระสัทธรรมเทศนา
บูชาธรรม บ้างก็ถวายสลากภัตตอาหารสังฆทานข้าวบิณฑ.....”¹⁴

ครั้นถึงสมัยอยุธยาไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการประกอบพิธีในวันวิสาขบูชา ตลอดจนถึง
กรุงรัตนโกสินทร์ ก็ไม่มีการพระราชกุศลวิสาขบูชาจนถึงราว พ.ศ.2360 สมัยรัชกาลที่ 2 สมเด็จพระ
พระสังฆราช (มี) จึงถวายพระพรให้ทรงประกอบพิธีวิสาขบูชาเป็นครั้งแรก และได้ปฏิบัติสืบ
ต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้

วันมาฆบูชา

ตรงกับวันที่พระอรหันต์พุทธสาวก 1250 รูป ได้ประชุมพร้อมกันด้วยองค์สี่ประการ
เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมพระสงฆ์ เป็น
การประชุมใหญ่ที่พระสงฆ์มาพร้อมกันโดยมิได้นัดหมาย จึงได้ทำการประกอบพิธีสักการบูชา
พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ 1250 รูปนั้น

การประกอบพิธีมาฆบูชาเริ่มครั้งแรกในรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การพระราช
กุศลเวลาเช้าพระสงฆ์วัดบวรนิเวศน์และวัดราชประดิษฐ์ 30 รูป ฉันในพระอุโบสถวัดพระศรี-

รัตนศาสตร์ตามเวลาค่าเสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดทำวัตรเป็นเหมือนอย่างที่วัดแล้วจึงได้สวดมนต์ต่อไป มีสวดคาถาโอวาทปาติโมกข์ด้วย สวดมนต์จบทรงจุดธูปเทียนรายตามราวรอบพระอุโบสถ 1250 เล่ม มีประโคมด้วยอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงได้มีเทศนาโอวาทปาติโมกข์กัณฑ์ 1 เป็นเทศนาทั้งภาษามครและภาษาไทย เครื่องกัณฑ์ จีวรเนื้อดีผืนหนึ่งเงิน 3 ตำลึงและขนบต่างๆ เทศน์จบ พระสงฆ์ซึ่งสวดมนต์รับสัพพีทั้ง 30 รูป การมาฆบูชานี้ตรงกับเดือน 3 บ้างเดือน 4 บ้าง ตามวิธีปักขณนาฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แต่จะตรงกับเดือน 3 เป็นส่วนใหญ่¹⁵

ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวไทย ดังได้กล่าวโดยย่อๆ แล้วซึ่งได้แก่ประเพณีเกี่ยวกับครอบครัว เช่น การทำขวัญเดือน การบวช การแต่งงาน และประเพณี เกี่ยวกับส่วนรวมเนื่องด้วยเทศกาล เช่น ตรุษ สงกรานต์ สารท และออกพรรษา เป็นต้น ประเพณีที่ได้กล่าวแล้วเหล่านี้ย่อมมีการทำบุญทางพระพุทธศาสนา เช่นทำบุญเลี้ยงพระและตักบาตรการทำบุญเลี้ยงพระตามปกติมักนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ที่บ้านหรือสถานที่อื่นในตอนเย็น เรียกว่าสวดมนต์เย็น รุ่งขึ้นเวลาเช้ามีการถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมาเจริญพระพุทธมนต์เมื่อเย็นวาน เรียกว่าเลี้ยงพระเช้า หรือฉันเช้า และมีการตักบาตรในคราวเดียวกันด้วย¹⁶

ในบางประเพณี เช่น ทำบุญอายุ และทำขวัญ นอกจากทำบุญตามคติทางพระพุทธศาสนาแล้ว บางที่ก็มีการบวงสรวงและทำบัตรพลีสังเวทเวทตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ด้วย บางประเพณี เช่น พิธีแต่งงาน ถ้าจัดทำตามคติโบราณ ก็มีการไหว้และเซ่นผีปู่ย่าตายายเพิ่มขึ้นในพิธีคติสังเวทเวท และเซ่นไหว้ผีที่กล่าวนี้ เป็นความเชื่อถือของคนโบราณซึ่งเหลือตกค้างอยู่ในประเพณีจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ทุกวันนี้คติความเชื่อเกี่ยวกับผีสังเวทเวทแม้จะเสื่อมคลายไปบ้างแต่เมื่อกล่าวถึงพิธีต่างๆ ที่ยังทำกันอยู่ตามประเพณีก็ยังมีพิธีเกี่ยวกับเรื่องผีสังเวทเวท

เมื่อมีงานสวดมนต์เลี้ยงพระ ก็ย่อมจะมีการเลี้ยงแขกผู้มาช่วยงานตลอดจนคนในบ้าน การเลี้ยงเช่นนี้เป็นการเลี้ยงกันระหว่างญาติมิตรที่มีไมตรีจิตมาช่วยงาน ถ้าเป็นงานฉลองเกี่ยวกับเรื่องมงคลเพื่อแสดงความยินดีรื่นเริงเรียกว่า งานสมโภช ซึ่งคำนี้แปลตามพหุชนะว่าการกินเลี้ยงร่วมกันด้วยยินดี แต่คำนี้มักใช้เรียกกันเฉพาะงานหลวงที่มีพิธีเวียนเทียนด้วย เรียกควบกันไปว่าสมโภชเวียนเทียน ถ้าเป็นงานราษฎร์ก็เรียกกันว่าเป็นงานฉลองเท่านั้น

เหตุที่ต้องมีการเลี้ยงกัน เพราะเมื่อมีงานเกี่ยวกับคนมากก็ต้องมีเลี้ยงกันเป็นธรรมดา มนุษย์ตั้งแต่ครั้งดึกดำบรรพ์ เมื่ออยู่รวมกันเป็นหมู่คณะหรือสังคมแล้ว ก็มักมีการกินเลี้ยงร่วมกันเป็นครั้งคราว เพื่อแสดงความยินดีตามโอกาส เช่น ในฤดูที่ข้าวปลาอาหารสมบูรณ์ ที่ได้ผลเป็นครั้งแรก ก็ย่อมมีการเลี้ยงแสดงความยินดีร่วมกัน ซึ่งมีวิวัฒนาการจนกลายมาเป็นประเพณี ดังเช่นในปัจจุบันเมื่อใครประสพโชคลาภก็จะมีการเลี้ยงแสดงความยินดีต่อกัน

มนุษย์สมัยโบราณย่อมมีความเชื่อและนับถือผีสังเวทเวทยิ่งกว่าสมัยนี้ เมื่อใดที่มีโอกาสกินเลี้ยงร่วมกันดังกล่าวมา ก็มักจะระลึกไปถึงญาติผู้ใหญ่ที่ตายไปแล้วให้มีส่วนมาร่วมเลี้ยงด้วย เพราะถือว่าคนที่ตายไปแล้วก็ตายไปแต่ร่างกายส่วนวิญญาณที่สิงอยู่ในร่างภยันนั้นยังคงอยู่ และ

ญาติผู้ใหญ่ดังกล่าวนี้ยังคงอยู่ในเรือนที่ตนเคยอยู่เรียกกันว่าผีเรือนหรือผีปู่ตายาย ซึ่งลูกหลานยังคงยเอาใจใส่เลี้ยงดู

เมื่อมนุษย์มีความเชื่อถือผีบางเทวดาสืบต่อมาเป็นประเพณีเมื่อใดที่มีการกินเลี้ยงเนื่องในโอกาสพิเศษก็ต้องมีการพลีบูชาผีบางเทวดาด้วยเครื่องเช่นเครื่องสังเวद्यด้วยเพื่อให้ท่านพอใจและบันดาลให้เกิดสิริมงคลแก่ตน เหตุนี้จึงได้มีพิธีรีตองเกี่ยวกับเรื่องไหว้ผีและบูชาเทวดาด้วยเครื่องเช่น เครื่องบัตรพลี แทรกอยู่ในความเชื่อทางพุทธศาสนา

ครั้นเมื่อคนไทยได้รับนับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ยอนับถือพระสงฆ์ผู้ทรงศีลว่าเป็นคณะบุคคลพิเศษควรได้รับการบูชา เช่นเดียวกับลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่นับถือพราหมณ์ว่าเป็นบุคคลควรได้รับการบูชา เหตุนี้เมื่อมีงานอะไรเป็นพิเศษซึ่งมีการเลี้ยงร่วมกันก็ต้องเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยงร่วมด้วย ซึ่งในบางลัทธิศาสนาเรียกว่ากินบุญ เพราะถือว่าเมื่อเลี้ยงพราหมณ์แล้ว การกระทำนั้นก็จะส่งผลไปถึงผู้ตายด้วยพิธีที่เรียกว่า ตรีปณะ คือการกรวดน้ำ หรือหลังน้ำอุทิศให้

3. ประเพณีท้องถิ่น

ได้แก่ประเพณีเกี่ยวกับอาชีพ ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งกาย ประเพณีการเล่นในงานนักขัตฤกษ์ และประเพณีการรับประทานอาหาร

ประเพณีเกี่ยวกับอาชีพ

หมายถึงอาชีพที่เป็นของท้องถิ่นแท้ ๆ และทำกันเป็นประเพณีสืบต่อกันมา เช่น ภาคเหนือที่เชียงใหม่ ทำร่ม ทอผ้าฝ้าย เครื่องเงิน ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ทอผ้าไหม เป็นต้น¹⁷

ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งกาย

ไทยเรามีเครื่องแต่งกายประจำชาติมาช้านาน ตั้งแต่อยู่ตอนใต้ของจีน แต่ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่าทั้งไทยและจีนแต่งตัวผิดกัน กล่าวคือ จีนใส่หมวก ขอบไว้เครา แต่ของไทยโพกศีรษะและโกนหนวดเคราเกลี้ยงเกลา นุ่งกางเกงเหมือนกัน แต่เสื้อจีนป้ายอก เสื้อไทยผ่าตรงกลาง ตัวอย่างเช่นไทยเชียงตุงอยู่ใกล้จีนและพม่า ถ้ามองดูผาด ๆ จะเห็นว่าแต่งตัวคล้ายพม่าหรือจีน แต่ความจริงแล้วยังคงแต่งแบบไทยแท้

ครั้นถึงสมัยสุโขทัย นิยมผ้าสีครามที่เรียกว่า ม่อฮ่อม นุ่งกางเกงแค้เข้าใส่เสื้อผูกกลางอก คาดผ้าขาวม้าทับเสื้อ โพกศีรษะด้วยผ้าสีแดง ส่วนผู้หญิงก็นุ่งซิ่น ห่มผ้า ไร่ผมสูงกลางศีรษะ ลายผ้าซิ่นก็มีต่าง ๆ กัน เช่น ลายขวางตีนและเอวสีดำ เป็นของเชียงใหม่ลายลงมีขอบดำเป็นตีนของอุบล ลายขวางแดงดำเป็นของน่าน แพร่ ลายกระหนก เทพนมประจำยาม เป็นของไทยใต้

ต่อมาสมัยกรุงศรีอยุธยา บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น การแต่งกายจึงได้มีพวกเงินทองเพชรนิลจินดามากขึ้น ผู้ชายนุ่งผ้าโจงกระเบน เพราะสะดวกแก่การทำงาน ผู้หญิงนุ่งจีบ ห่มแพร ไร่ผมประป่า ที่ผู้หญิงนุ่งผ้าและตัดผมเหมือนผู้ชายก็เมื่อตอนเสียกรุงเพราะได้ร่วมรบกับผู้ชายด้วย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเวลาดั้งตัวใหม่ การแต่งตัวจึงปนกันทั้งทางตอนอยุธยาเดิม

และตอนปลาย คือมีทั้งนุ่งจีบ และนุ่งโจงกระเบน ตามสะดวก ฝ่ายชายก็มีชุดยูนิฟอร์มเกิดขึ้น แต่กระนั้นก็ได้ทิ้งหลักของไทยคือ นุ่งผ้าใส่เสื้อ ถ้าข้าราชการก็ใส่ถุงเท้า รองเท้า นอกจากนั้นยังมีการแต่งสีตามวันทั้ง 7 วันด้วย คือรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า บ้านเมืองอยู่ในความสงบสุขแล้ว ผู้หญิงควรจะกลับมานุ่งจีบแต่งตัวเหมือนเมื่อครั้งบ้านเมืองดีได้ แต่เพื่อให้เป็นไทยร่วมกันทั้งเหนือและใต้ จึงโปรดเกล้าให้ผู้หญิงนุ่งขึ้นเหมือนกันหมดตั้งแต่นั้นมา¹⁸

ประเพณีการเล่นในงานนักขัตฤกษ์

เช่นภาคเหนือสงกรานต์มีการเล่นสาดน้ำ การแห่คว้าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการเล่นแคน หมอลำ ภาคกลางมีเพลงระบำมอญซ่อนผ้า ภาคใต้มีการเล่นหนังตะลุง มโนราห์ เป็นต้น

ประเพณีการรับประทานอาหาร

ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นิยมรับประทานข้าวเหนียว ภาคเหนือมีลาบแกงแค หมูส้ม เป็นต้น¹⁹

4. รัฐพิธีและพระราชพิธี

รัฐพิธี ได้แก่พิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิธีพิชมงคลพิธีแรกนาขวัญ พิธีฉลองวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ ส่วนพระราชพิธี ได้แก่ พิธีขึ้นปีใหม่ พิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

พิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ตรงกับวันที่ 25 มกราคม คล้ายกับวันที่พระองค์ทรงทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราช เมื่อ พ.ศ. 2135 ซึ่งมีผลทำให้ประเทศไทยสงบจากสงครามกว่า 200 ปี พิธีนี้จัดขึ้น ณ พระเจดีย์ยุทธหัตถี ตำบลดอนเจดีย์จังหวัดสุพรรณบุรี

พิธีพิชมงคลและจรดพระนังคัล

พิธีนี้เรียกเป็นสองชื่อแต่เป็นพิธีเดียวกัน คือพิชมงคลเป็นการทำขวัญพืชต่างๆ เช่นข้าวเปลือก ส่วนจรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้าคือลงมือไถพิธีพิชมงคลเป็นพิธีสงฆ์ทำที่ท้องสนามหลวงในพระนคร ส่วนพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์แต่ก่อนทำที่ทุ่งสัมปอญนอกพระนคร พิธีทั้งสองทำพร้อมกันในคืนเดียวกันจึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พิธีพิชมงคลและจรดพระนังคัล

การที่พิธีนี้ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ก็เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีนพระเจ้าแผ่นดินก็ลงทรงไถนาเอง พระมหาสีเสียดิวใหม่ การที่ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเองเช่นนี้ก็เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎร ชักนำให้มีใจขยันหมั่นเพียรในการทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญในการเลี้ยงชีวิต แต่การที่ต้องมีพิธีต่างๆ เจือปนอยู่ด้วยนั้นเพราะมีความหวาดหวั่นต่ออันตรายที่จะเกิดขึ้นในภายหลัง เช่น น้ำฝนมากหรือน้อยไป ตัวด้วงเพลี้ยสัตว์ต่างๆ จะทำลายทุ่งนา จึงได้พิธีเสี่ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้มีความมั่นใจและมีกำลังใจ จึงต้องมีการอธิษฐาน

เพื่อสวัสดิมงคล หรือมีการบูชาเช่นสรวงตามไสยศาสตร์บ้าง

พิธีแรกนาคันคงมีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ปรากฏในหนังสือนางนพมาศ เมื่อครั้งสุโขทัยนั้นมีข้อความว่า “ในเดือนหก พระราชพิธีไพศาวจรดพระนังคัล พราหมณ์ประชุมกับผูกพรตเชิญ เทวรูปเข้าโรงพิธี ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระตำหนักข้างเขา กำหนดฤกษ์แรกนาคาใช้วัน อาทิตย พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องอย่างเทศ ทรงม้าพระที่นั่งพยุหยาตราเป็นกระบวนเพชรพวง ตามเสด็จในกระบวนหลัง ประทับที่พระตำหนักข้าง จึงโปรดให้ออกญาพลเทพธิดีแต่ตัวอย่าง ลูกหลวง มีกระบวนแห่ประดับด้วยกรชิงบังสุริย์ พราหมณ์เป่าสังข์โปรยข้าวตอกนำหน้า ครั้น เมื่อถึงมณฑลท้องละหานก็นำพระโคสุภราชมาเทียมไถทอง พระครูพิธีมอบายมไถและประดิก ทองให้ออกญาพลเทพเป็นผู้ถือไถที่หนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางนพมาศเองแต่งตัวเครื่องขาว อย่างพราหมณ์ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเศวตพระพรเดินไถเป็นที่สอง พระวิฆเนศวรฐีแต่งกาย อย่างคหบดีถือไถหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดงเทียมด้วยโคกระวินทั้งไม้ประดับ พระโหราลั่นฆ้องชัย ประโคมดุริยางคนตรี ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ชีพจรพราหมณ์โปรยข้าวตอกดอกไม้ บ้านลือ เสียงสังข์ไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนบริบูรณัธัญกานายันงานาหลวงแต่งตัวนุ่งเปลาะคาครีด ประคดสวมหมวกสานถือกระบี่เข้าโปรยปรายหว่านพืชธัญญาหารตามทางไถจรดพระนังคัลถ้วน สามารถ ในขณะที่มีการมหรสพ ระเบงระบำโหม่งครุ่มหกดะเมนได้ลวดลวดบ่วงรำแพนทาง วิสัยไก่อ่าข้าหงส์รายรอบปริมณฑลที่แรกนาคาวิญแล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสามอย่างออกกินเลี้ยง เสียงทวยของห้าสิ่ง แล้วโหรพราหมณ์ก็ทำนายตามตำรับไตรเพท ในขณะที่พระอัครชายาก็ดำรัส พระสนมให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชนมธูปายาส ขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวเสวย ราชมัลกียก มธูปายาสเลี้ยงลูกขุนทั้งปวง”²⁰

พิธีจรดพระนังคัลแต่ก่อนมีแต่พิธีพราหมณ์ไม่พิธีสงฆ์ . ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ขึ้นต่างหาก จึงเรียกว่าพิธีมงคล โปรดให้ปลูกพลับพลขึ้น ที่หน้าท้องสนามหลวงและสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธาราชภูรี สำหรับการพิธีพิธีมงคลอย่างหนึ่ง และพระคุณศาสตร์อย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็มิได้ฟังสวดเป็นแต่กราบถวายบังคมลมแล้ว ก็ไปเข้าพิธี กระเช้าข้าวโปรยก็ใช้เจ้าพนักงานกรมหน้าบ ไม่ได้มีนางเทพีเหมือนทุกวันนี้ เมื่อโปรดให้ มีพิธีพิธีมงคลขึ้นจึงได้ให้มีนางเทพีสี่คน โดยคัดเลือกจากบรรดาเจ้าจอม ให้หาบกระเช้าข้าวโปรย เมื่อ วันสวดมนต์ก็ให้ฟังสวดพร้อมด้วยพระยาผู้จะแรกนาคาและให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวนิรุ ซึ่ง เป็นพระเต้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรมที่แผ่นดินนำหน้าพระยาที่แรกนาคา เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล

พิธีฉลองวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ ตรงกับวันที่ 10 ธันวาคม คล้ายกับวันที่รัชกาลที่ 7 พระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ชาวไทย เมื่อ พ.ศ. 2475

พระราชพิธี

พระราชพิธีปีใหม่

ตรงกับวันที่ 1 มกราคม ประชาชนมีการเฉลิมฉลอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง ประกอบพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล เช่น การตักบาตรในพระบรมมหาราชวัง

พระราชพิธีฉัตรมงคล

เริ่มปรากฏครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้เสด็จ เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดี เดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน จุลศักราช 1213 ทรงมีพระราชดำริว่าวันบรมราชาภิเษกนั้นเป็นมหามงคลสมัย ซึ่งประเทศที่มีพระเจ้าแผ่นดิน ปกครองย่อมถือว่าวันนั้นเป็นวันนักขัตฤกษ์มงคลแต่ในเมืองไทยมิได้ถือเป็นงานนักขัตฤกษ์แต่ อย่างไม่ใด พระองค์จึงเห็นสมควรที่จะมีการสมโภชพระมหาเศวตฉัตรให้เป็นสวัสดิมงคลแก่ราช- สมบัติ จึงได้ทรงพระราชดำริจัดการพระราชกุศลซึ่งพระราชทานชื่อว่าฉัตรมงคล

การพระราชพิธีฉัตรมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีการ สวดมนต์ในวันเดือน 6 ขึ้น 13 ค่ำ ขึ้น 14 ค่ำฉันที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้น 14 ค่ำสวดมนต์ 15 ค่ำ ฉันที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ขึ้น 15 ค่ำ สวดมนต์ แรม 1 ค่ำฉันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การพระราชพิธีฉัตรมงคลก็ยังคง ทำในเดือนหกเช่นกัน จนกระทั่งถึง ปีระกา เบญจศก เมื่อสร้างตราจุลจอมเกล้า มีการทำบุญ ตามพระราชบัญญัติวันประชุมตราจุลจอมเกล้า จึงเปลี่ยนมาทำในเดือน 12 การฉัตรมงคลนี้คง ทำตามแบบอย่าง ซึ่งได้ทำมาในรัชกาลก่อนมีการเพิ่มบางอย่าง เช่นอาลักษณ์อ่านคำประกาศ ยิง สลุดในวันแรม 12 ค่ำ เพิ่งเกิดมีขึ้นเมื่อปีมะเมีย จัตวาศก 1244 กับการที่มีประชุมถวายบังคม พระบรมรูปซึ่งมีขึ้นตามกฎหมายตราจุลจอมเกล้า สำหรับการพระราชกุศล มีดังนี้ คือ พระราชา คณะพระครูมีนิตยภัตวันละ 30 รูป สวดพระพุทธรูปเวลาเช้า สำหรับที่เสด็จพระเป็นของหลวง สำหรับหนึ่ง นอกนั้นให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ได้รับพระราชทานพานทอง จัดหา สำหรับคนละสำหรับถวายพระสงฆ์ ในวันแรม 11 ค่ำวันหนึ่ง แรม 13 ค่ำวันหนึ่ง วันแรม 12 ค่ำ เป็นของพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน ผู้ซึ่งต้องเกณฑ์สำหรับมีของไทยทานเล็กน้อย ที่นั้มีการตั้ง พระชัยสำหรับแผ่นดินห้ารัชกาล ที่พระแท่นเศวตฉัตร ตั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์และพระแสง ประจำแผ่นดิน มีเครื่องนมัสการทองน้อยหัวเวลาเย็นเวลาเช้าและตั้งต้นไม้ทองเงิน 2 คู่ เวลาเช้า ตั้งเครื่องเสวย ตั้งบายศรีแก้วทองเงิน มีแว่นเวียนเทียนเวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ แล้วอาลักษณ์อ่านคำประกาศ แล้วพระสงฆ์สวดพระพุทธรูป²¹

ในปัจจุบันพระราชพิธีฉัตรมงคล ตรงกับวันที่ 5 พฤษภาคม ของทุกปี เพราะเป็นวัน พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ในวันที่ พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมฉลองพระราชมณเฑียร

นอกจากพระราชพิธีดังกล่าวแล้ว ยังมีพระราชพิธีที่สำคัญ คือ พระราชพิธีเฉลิมพระ- ชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ซึ่งตรงกับวันที่ 5 ธันวาคม และพระราช พิธีเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งตรงกับวันที่ 12 สิงหาคม ของทุกปี

เชิงอรรถบทที่ 3

- 1 พระยาอนุমানราชชน “ประเพณีสุโขทัย” หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พระนคร : มิตรสยาม, 2513), หน้า 13.
- 2 สุพัตรา สุภาพ, *สังคมวิทยา* (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2516) หน้า 17-18
- 3 สุพัตรา สุภาพ, *สังคมและวัฒนธรรมไทย* (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 138
- 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 139
- 5 สุพัตรา สุภาพ, *สังคมวิทยา*, หน้า 17
- 6 เสฐียรโกเศศ, *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย* (พระนคร : การศาสนา, 2514), หน้า 35-42
- 7 พระยาอนุমানราชชน, “ประเพณีสุโขทัย”, หน้า 105
- 8 สุพัตรา สุภาพ, *สังคมและวัฒนธรรมไทย*, หน้า 140
- 9 เรื่องเดียวกัน, หน้า 156
- 10 เรื่องเดียวกัน, หน้า 157
- 11 เสฐียรโกเศศ, *ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล* (พระนคร : กุรุสภา, 2515), หน้า 3
- 12 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชพิธีสิบสองเดือน* (พระนคร : อมร-การพิมพ์, 2514), หน้า 27
- 13 พูนพิศมัย ดิศกุล, *ประเพณีพิธีไทย* (พระนคร : คลังวิทยา, 2518), หน้า 57
- 14 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เรื่องเดิม*, หน้า 468
- 15 เรื่องเดียวกัน, หน้า 137
- 16 เสฐียรโกเศศ, *ประเพณีต่างๆ ของไทย* (พระนคร : กุรุสภา, 2515), หน้า 60
- 17 แปลก สนธิรักษ์, *ระเบียบ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา* (พระนคร : กุรุสภา, 2514), หน้า 35
- 18 พูนพิศมัย ดิศกุล, *เรื่องเดิม*, หน้า 44
- 19 แปลก สนธิรักษ์, *เรื่องเดิม*, หน้า 36
- 20 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เรื่องเดิม*, หน้า 436
- 21 รายละเอียดเรื่องประเพณีไทยโปรดอ่านใน *พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์* ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรรณานุกรม (Bibliography)

เอกสารชั้นต้น

(Primary Sources)

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไท่ดำ. เส้นดินสอขาว.
เลขที่ 34/ค. พระบรมราชโองการ ระเบียบสงฆ์หม่มผ้า
จ.ศ. 1212 (พ.ศ.2393).

- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอขาว.
เลขที่ 37. กระแสร์พระราชปรารภ พระสงฆ์ห่มผ้าแหวกอก
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอขาว.
เลขที่ 107. พระบรมราชโองการ เรื่องบำรุงคณะพุทธศาสนา
และพระราชอาณาฉบับ จ.ศ.1216 (พ.ศ.2397).
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอขาว.
เลขที่ 64. สมณสาส์นส่งมาแต่ลังกา จ.ศ.1225 (พ.ศ.2406).
- “จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดไต่คำ. เส้นดินสอขาว.
เลขที่ 486. พระสงฆ์ไทยไปลังกา

เอกสารชั้นรอง

(Secondary Sources)

หนังสือภาษาไทย

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *วัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส*. พระนคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, 2499, (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสา อัยยิกาเจ้า ณ เมรุท้องสนามหลวง วันที่ 22 เมษายน 2499).
- . พระบาทสมเด็จพระ. *พระราชพิธีสิบสองเดือน*. พระนคร : อมรการพิมพ์, 2514.
- เชวง พันธุ์จันทร์. *พระพุทธศาสนาใน 25 ศตวรรษ*. พระนคร : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, 2500.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. *ความทรงจำ*. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2494.
- . *ตำนานคณะสงฆ์*. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.
  - . *ประดิษฐานพระสมณสังฆมณฑลในลังกาทวีป*. พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, 2457.
  - . *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*. พระนคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์, 2507.
  - . *มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย*. พระนคร ; โรงพิมพ์อำนวยการศึกษา, 2502.
  - . *แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม*. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2490.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478.
- . *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3*. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2477.
  - . *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2477.
- ธรรมทาส พานิช. *พุทธศาสนาสำหรับผู้เริ่มศึกษา*. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2491.
- ประกอบ โชประการ. *วิวัฒนาการทางขนบประเพณีไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์เพชรสยาม, 2513.
- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1* จารึกกรุงสุโขทัย. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2500.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์. *ความเป็นมาของพุทธศาสนาในเมืองไทย*. พระนคร : คลังวิทยา, 2500.
- ปิ่น มุกข์กันต์, พ.อ. นาทิทอง. พระนคร ; คลังวิทยา, 2508.

แปลก สนธิรักษ์. *ระเบียบสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 6. พระนคร : โรงพิมพ์ศิwap, 2511.

พระศาสนโสภณ. *หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทยเรื่องหลักพระพุทธศาสนา*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515.

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ.หญิง. *ประเพณีพิธีไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2518.

รอง คยามานนท์, ดำเนียร เลขะกุล, และ วิลลาสวงศ์ นพรัตน์. *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา*. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.

รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510.

ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. เล่มจบ. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.

เวลลา, เอฟ. วอลเตอร์. *แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ*. แปลจาก Siam Under Rama III โดย นิจ ทองโสภิต. พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

ส. พลายน้อย. *ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2516.

ส. ศิวรักษ์. *ศาสนากับการพัฒนา*. พระนคร : บริษัทประชาชนจำกัด, 2519.

เสฐียรโกเศศ. *การศึกษาเรื่องประเพณีไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514.

- . *ชาติ ศาสนา วัฒนธรรม*. พระนคร : บรรณาการ, 2515.
- . *ประเพณีไทยเกี่ยวกับเทศกาล*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.
- . *ประเพณีต่างๆ ของไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515.
- . *เรื่องวัฒนธรรม*. พระนคร : บรรณาการ, 2515.

เสถียน ศุภโสภณ. *พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย*. พระนคร : อักษรบริการ, 2505.

สะอาด ไชยวัฒน์. *การศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเทียบงานธรรมทูตของโรมันคาทอลิกกับโปรเตสแตนต์ในประเทศไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์จรัสสนิทวงศ์, 2519.

สิทธา พินิจภูวดล. *วรรณกรรมสุโขทัย*. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515.

สุพัตรา สุภาพ. *สังคมและวัฒนธรรมไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

แสงไสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. *ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3*. พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, 2525.

สมพร เทพสิทธา. *พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจและชีวิตประจำวัน*. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2513.

หนังสืออนุสรณ์ที่อุยุนรามคำแหงมหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513.

อานนท์ อาภาภิรม. *สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์แพร่พิทยา, 2519.

อาห์มัด เอ. กัลวัช. *ประวัติศาสตร์อิสลาม*. แปลและเรียบเรียงโดย เกษม แสงวณิชย์. พระนคร : วงศ์เสริมการพิมพ์, 2512.

อ่ำรุ่ง ไกมลวรรณ. *เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม*. พระนคร : แพร่พิทยา, 2507.

หนังสือภาษาอังกฤษ

The Committee of the Public Moral Development. *Messages and Report on the State of Buddhism in Thailand*. Bangkok : Karn Sasana Press, 1952.

Dhanivat Prince, His Highness, Kromamun Bidyalahh. A History of Buddhism in Siam. Bangkok : Asia Foundation, 1960.

Griswold, A.B. King *Mongkut of Siam*. Bangkok : Siam Society, 1961.

Moffat, Abbot Low. *Mongkut the king of Siam*. New York : Cornell University Press, 1962.

Vella, Walter F. *Siam Under Rama III*. Germany : J.J. Augustin Gluckstadt, 1957.

Wales, Quaritch H.C. Ancient Siamese Government and Administration London : Bernard Quaritch, Ltd., 1934.

Wells, Kenneth E. *Thai Buddhism : Its Rites and Activities*. Bangkok : Bangkok Times Press, 1839.

วารสารภาษาไทย

พระศาสนโสภณ. “การปกครองคณะสงฆ์ ว่าด้วยบทบาทพุทธศาสนากับสังคมไทย”, *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*. ฉบับพิเศษ 4 (สิงหาคม, 2506), 19-30.

วชิรณานวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. “ธรรมเนียมบวช”, *วชิรญาณ*. ฉ. 1 (เมษายน, 2438), 641-2, 1182-1284.

อมรา พงศาพิชญ์. “สถาบันศาสนาและสถาบันการเมืองในสังคม”, *วารสารรามคำแหง*. ปีที่ 2 ฉบับที่ 4 (มกราคม, 2519), 70-93

สิ่งพิมพ์รัฐบาล

“พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121”, *ราชกิจจานุเบกษา*. 19 (พ.ศ.2445).

“พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484”, *ราชกิจจานุเบกษา*. 58 (17 ตุลาคม, 2484), 1391.

“พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2505”, *ราชกิจจานุเบกษา*. 79 (31 ธันวาคม, 2505), 29-44.